

Папян Т.*

ОСНОВНІ РИСИ СТАТУСУ ТА РЕЖИМУ ЧОРНОМОРСЬКИХ ПРОТОК У XVIII-XIX СТОЛІТТЯХ.

В результаті втрати незалежності Кримським ханством у 1478 і захоплення Турцією наприкінці XV – XVI століть Валахії і Молдови Чорне море було остаточно відрізане від світових торгових шляхів, перетворившись у внутрішнє море Османської імперії.

Режим проходу суден через Чорноморські Протоки під час панування Османської імперії, можна умовно поділити на чотири періоди:

Перший період охоплює час від завоювання Стамбулу у 1543 році до середини XVI століття, коли Чорне Море було повністю під контролем Османської Імперії і іноземним суднам був заборонений прохід до моря без особливого дозволу.

Другий період охоплює час, який почався від середини XVI століття до кінця XVIII століття, коли Чорне Море мало статус внутрішнього моря Османської імперії.

Третій період охоплює час після підписання Кучук - Кайнарджийського договору у 1774 році, коли російським торговим суднам був наданий дозвіл для плавання у Чорному Морі.

У четвертий період, після Кримської Війни, Протоки зберегли міжнародний статус, який застосовувався і до військових суден також [1].

На початку XVIII сторіччя Османська імперія відмовляла в праві на прохід через протоку Стамбул у Чорне море всім суднам, що ходили під іноземними прапорами, включаючи торгові судна, тим самим запобігаючи доступу будь-якої іноземної сили. Як пояснювалося у листі, яке було написано від імені Султана Мустафи II, але відправлене після зміщення його наступником Ахмедом III : Чорне море знаходиться під контролем та владою ні якої іншої держави, окрім моєї, і угода моя така, що ні якому, навіть, самому маленькому човну, не буде дозволено проходити у Чорне Море.

Також турки у переговорах з російським урядом висунули тезу про відсутність прецеденту іноземного судноплавства у Чорному морі, про «незайманість» Чорного моря [2].

Після отримання Криму у 1783 році Росія зайняла місце одного з самих важливих портів міст у північному узбережжі Чорного моря [3].

Після підписання Кучук - Кайнарджийського договору у 1774 році, Росія здобула вихід у Чорне море. До неї переходили Азов, Керч, Єникале, Кінбурн у гирлі Дніпра та територія між Дніпром та Бугом. За Росією та Туреччиною утвердилося рівне «вільне та безперешкодне плавання купецьким суднам» «у всіх морях, що омивають їх землі»; було дозволено прохід усіх комерційних суден через протоки [4].

Таким чином, була вирішена одна частина проблеми проток – питання про прохід торгових суден. В інтересах торгових зносин російський уряд наполягав на допуск у Чорне море іноземних торгових суден, але разом з тим мав всі засади вважати, що торгівля не виграє, а постраждає, якщо у цьому морі з'являться військові судна чужих держав [4].

* аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Григоров О.М.

Серед турецько - російських договорів підписаних у період XVIII століття, тільки Кучук –Кайнарджийський договір положив кінець статусу Чорного

Моря, як Турецького озера, та зробив Протоки міжнародним предметом обговорення. Згодом, Австрія у 1783 році, Франція та Англія у 1802 році отримали дозвіл на право проходу Протоками, дозволяючи мати пряму торгівлю з Росією.

У 1798 році між Турцією та Росією був укладений договір про взаємну допомогу строком на 8 років, що складався з двох основних частин: головної частини і «артикулів секретних». У головних статтях договору Росія і Турція гарантували другу цілісність своїх володінь (ст.3) і зобов'язувалася надавати стороні, що зазнала ворожого нападу, допомогу сухопутними і морськими силами або у грошовій формі (ст.5). Порта зобов'язувалась пропустити російський флот через протоки з Чорного моря у Середземне і у зворотному напрямку. Для військових суден інших держав Чорне море оголошувалося закритим [5].

Ефективність договору 1798 року була настільки очевидною, що вже у 1804 році турки запропонували поновити союзний договір, хоча строк його спливав тільки через два роки. В результаті переговорів у 1805 році між Росією та Турцією був укладений новий договір, що замінив договір 1798 року. Вироблений російським міністерством іноземних справ проект договору складався з 17 явних статей і 8 тайних [6]. Союзний договір 1805 року, не порушуючи суверенітету Турції, передбачав спільну оборону проток, у якій були зацікавлені обидві держави. Договори 1798 і 1805 року не тільки розповсюдили право проходу через протоки на військові судна держави, але і встановили принцип спільної оборони проток силами обох чорноморських держав. Однак турецький уряд вже через декілька місяців після підписання договору порушив прийняті зобов'язання. Це призвело до розриву русько-турецьких відносин і до нової війни [7].

14 вересня 1829 року було підписано Адріанопільський мирний договір. Договір не мав статті, що регулювала військове судноплавство в Протоках. Однак він включав у себе умови про торгове судноплавство, яке було суттєво порушено за роки східної кризи. 7 Стаття Адріанопільського договору була складена з урахуванням інтересів російської морської торгівлі і остаточно затверджувала принцип свободи торгового судноплавства у Чорноморських протоках. Важливим моментом цієї статті, стало відкриття Проток для торгових суден усіх іноземних держав, «дружніх з Портою». Виконання цієї статті служило інтересам як Росії, що прагнула до розширення своїх економічних зв'язків і морської торгівлі через Протоки, так і інших європейських держав, що отримали можливість освоювати нові ринки збуту. Таким чином, стаття 7 сприяла розширенню міжнародних зв'язків і мала загальноєвропейське значення [8].

Вільний прохід для всіх країн через протоки став можливим завдяки Адріанопільському мирному договору, і таким чином, Чорне Море, яке було «Турецьким озером», а потім Російсько-Турецьким морем, отримало міжнародний статус.

У 1833 році було підписано Ункяр – Іскелеський мирний договір (Hunkar Ikelesi). Підписання Договору Hunkar Ikelesi (1833) надавали російським суднам право проходу через Протоки, включаючи вимогу закриття Проток для суден всіх держав у разі війни. Договір носив оборонний характер. За його умовами Росія зобов'язувалась у випадку необхідності прийти на допомогу Турції «сухим шляхом або морем». Проте ця угода не проіснувала довго. Британія та Франція рішуче виступили проти цієї угоди, після повстання правителя Єгипту, західні держави втрутились, щоб бути ближче до Османської Імперії і підірвати вплив Росії на Османський Уряд. Як результат цього, питання Проток стало частиною міжнародних принципів права [3].

У 1840 р. в Лондоні була підписана конвенція, у якій приймали участь усі великі держави, окрім Франції, і яка містила «старе правило» Османської імперії про закриття Проток для всіх іноземних суден, в тому числі і російських. Таким чином, встановлювалися нові принципи рішення Східної кризи. Замість двосторонньої русько-турецької угоди у міжнародне право вводилось поняття колективної гарантії держав по підтриманню існування Турції. Протоки зачинялись для усіх держав тільки у мирний час. Закриття Проток тільки у мирний час не гарантував безпеки російського узбережжя у час війни. Проголошуючи закриття Босфору і Дарданелл «старим правилом» султана, конвенція ущемляла права Порти зачиняти і відчиняти Протоки за власним бажанням, як це практикувалось у попередній час, підкоряла їх режим міжнародній угоді.

У наступному 1841 році, у Лондоні була підписана нова конвенція спеціально по питаннях про Протоки між Англією, Росією, Австрією і Пруссією, у ній приймала участь і Франція, і в якій знову було відтворене «старе правило» Османської імперії. Протоки повинні бути закриті для військових суден усіх держав під час миру, дозволяючи прохід тільки маленьким військовим суднам союзних держав, але тільки зі спеціальними дозволами. Турція з підписанням лондонських конвенцій 1840 і й 1841 років фактично (а частково і формально) перейшла під опіку європейських держав.

На цьому закінчується етап історії Проток, на протязі якого, режим Проток встановлювався шляхом двосторонніх, переважно русько – турецьких угод. Починаючи з 1840-1841 років, питання про Протоки вступає у етап, який характеризується тим, що режим Проток вирішується багатосторонніми міжнародними угодами [4].

У 1856 році був підписан Паризький трактат. Положення про Протоки були прийняті та принцип об'єктивного правового режиму Чорного Моря було започатковано. Таким чином, Чорне Море повинно бути відкритим для торгових суден, але закриті для військових. Більш того Турецькому Уряду та Росії було заборонено мати верфі або флоти у Чорному Морі. Згідно зі статтею 11 Паризького трактату, Чорне море оголошувалось «нейтральним» і відкритим для торгівельного судноплавства всіх народів. Вхід в його порти і води військовим суднам як прибережних так і усіх інших держав заборонявся «формально і назавжди». Згідно зі статтею 13 на берегах Чорного моря заборонялось містити військово – морські арсенали, як «немаючих вже цілей». Стаття 19 містила виключення з принципу нейтралізації. Воно складалося з того, що кожна з договірних держав наділялася правом містити « у будь-який час по два легких морських судна у Дунайських гирл» для забезпечення судноплавства річкою. До трактату була прикладена конвенція, що стосувалась режиму проток Дарданелл і Босфору, яка в основному повторювала конвенцію 1841 року. Інша прикладена до мирного трактату конвенція встановлювала число та тоннаж військових суден, які могли мати Турція та Росія.

Таким чином, у «Конвенцію о протоках» 1856 року були включені умови, що наносили збиток інтересам Росії і суперечили основному тексту Паризького трактату. Як вже згадувалося, за статтею 11 мирного договору, прохід через протоки заборонявся «формально і назавжди» для військових суден усіх держав; між тим згідно з статтею 1 Конвенції, ця заборона стосувалась тільки мирного часу, коли Турція не знаходилась в стані війни з будь-якою державою. Незабаром після підписання Паризького миру Австрія, Франція і Англія уклали між собою додаткову угоду, за якою збройні сили союзників зобов'язувались охороняти умови мирного трактату 1856р. від будь-якого порушення та зміни [5].

17 січня 1871 відкрилася Лондонська конференція, а 13 березня 1871 була підписана Лондонська конвенція 1871 («Трактат, про перегляд Паризького мирного договору

1856р.») яка підтвердила принцип закриття проток для іноземних військових суден і скасувала статті Паризького трактату 1856, що обмежують число російських військових суден на Чорному морі. Конвенція складалася з 9 статей. В статті 1 оголошувалося про відміну нейтралізації Чорного моря, тобто статей 9, 13 і 14 Паризького мирного трактату і русько – турецької конвенції 1856р. Згідно з статтею 2, зберігав свою силу принцип закриття Дарданелл і Босфору, але з наданням права султану відчиняти їх « у мирний час для військових суден дружніх і союзних держав у тому випадку, коли Блискуча Порта, знайде це за необхідне для забезпечення виконання постанов Паризького трактату 1856р.» Стаття 3 підтверджувала доступність Чорного моря торговим суднам усіх держав. В статті 8 підтверджувалась дієвість усіх тих постанов Паризького мирного договору 1856 р. і усіх його додатків, « які не скасовані і не змінені справжнім трактатом». Суверенні права Росії на Чорному морі були повністю відновлені [9].

Віднині правовий статус Чорноморських проток став ґрунтуватися на двох міжнародних договорах: Лондонському 1871 і Паризькому 1856р. у не скасованій його частині, оскільки залишалися в силі статті конвенції о Протоках, у яких говорилося про право султана видавати фірмани для проходу «легких від військовим прапором» іноземних суден, що направляються для служби при місіях « дружніх з Портою держав», а також до гирл Дунаю.

Правовий режим Чорноморських Проток та режим Чорного Моря залишався таким, як передбачено Лондонською Угодою 1871 року до початку Першої Світової Війни, формально же Лондонська угода проіснувала до 1920р., тобто майже 50 років [10].

Література

1. Oral, N and Ozturk, B. 2006. The Turkish Straits, maritime safety, legal and environmental aspects. Publication Number 25.
2. Б.А. Дранов. Черноморские проливы. Международно – правовой режим. М., 1948. стр. 27-28
3. Idris Bostan. Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History. (Turkish Research Magazine), 6, Istanbul 1991, p. 21-49.
4. А.Ф. Миллер. Турция и проблема проливов. Стенограмма публичной лекции, прочитанной 9 января 1947 года в Москве.
5. К.В. Базилевич. О черноморских проливах. Из истории вопроса. Стенограмма публичной лекции, прочитанной 18 октября 1946 года в Москве.
6. С. Горяинов, Босфор і Дарданелли, СПб, 1907. стр. 3-8
7. Т.Юзефович, Договори Росії зі Сходом політичні та торгові, СПб, 1869. стр. 51.
8. Ф.Мартенс. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными государствами.-Т.IV. –СПб, 1878.
9. Дипломатический словарь. — М.: Государственное издательство политической литературы. А. Я. Вышинский, С. А. Лозовский. 1948
10. Tugin, Bogazlar Meselesi (Question of the Straits), p. 287-305